

Liberalister og andre liberale

Af Otto Brøns-Petersen, ekstern lektor, Institut for Statskundskab,
Københavns Universitet og direktør, Skatteministeriet *)

Hvad dækker begreberne »liberal« og »liberalistisk« over i moderne politisk filosofi? Selv om der indlysende er en klar forskel, findes der ikke nogen autoritativ sondring.

I den angelsaksiske verden anvendes (det dog sjældne) »*liberalistic*« derimod i samme betydning som »*liberal*«. Men behovet for at finde et begreb svarende til det danske »liberalistisk« har ført til en række konkurrerende udtryk: *Classical liberal*, *libertarian* og *liberal in the European tradition* eller »*Old Whig*« tradition er førende eksempler.

Begrebet »liberal« er blevet anvendt om en uhyre bred kategori af teorier inden for politisk filosofi. Det er nemt at finde liberale doktriner, som på afgørende punkter strider mod hinanden. Politiske filosoffer fra John Rawls til Robert Nozick og økonomer fra John Maynard Keynes til Milton Friedman er lokaliseret i det liberale idéunivers. I Amerika er de liberale til venstre i det politiske spektrum, mens de i visse europæiske lande er i midten og i andre til højre.

Man kan spørge sig, om begrebet »liberal« er blevet slidt så skævt i brug, at det er blevet værdiløst og uinteressant for andre end sprogforskere at beskæftige sig med? En hel del kunne tale for den opfattelse. Formålet

med denne artikel er imidlertid at forsøge at finde fællesnævnerne for både liberale og liberalistiske teorier. Og at undersøge, om definitionerne kan anvendes til at kaste lys over især det liberalistiske projekt.

Det skal med det samme understreges, at der er tale om definitioner, som adskiller sig fra traditionelt anvendte (f.eks. Cranston 1967).

Præferencer og autonomi

Det, der synes at være fællesnævneren for teorier, der kalder sig liberale, er, at de tager udgangspunkt i *individuelle præferencer*. Fokus er på, at præferencer kan være forskellige og i vid udstrækning må tages for givne. Hvis en politisk filosofi er liberal, vil den lægge vægt på at anvende de individuelle præferencer som normativ målestok: Noget er godt, hvis det tilfredsstiller borgernes præferencer.

Anskuelser, som ifølge denne definition ikke er liberale, omfatter dem, der ikke bygger på individet som den grundlæggende enhed i samfundet – f.eks. organiske teorier – og ikke tager udgangspunkt i givne præferencer hos individerne. Der kan altså være tale om både en metodologisk og en normativ afvigelse fra individuelle præferencer. Der er en metodologisk afvigelse, hvis det antages, at præferencer er bestemt af noget, som det er muligt at afgøre, hvad er (som f.eks. i behavioristisk psykologi og kommunitaristisk filosofi),

*) Alene forfatteren hæfter for synspunkter, fejl og mangler.

mens der er en normativ afvigelse, hvis det normativt lægges til grund, at allokeringen i samfundet bør bestemmes af noget andet end individuelle præferencer (f.eks. religiøse doktriner). Det er ikke umuligt for en liberal teori (specielt kantiansk inspireret) at afvige metodologisk og alligevel normativt se individer og deres præferencer som mål i sig selv.

Kategorien af liberalistiske teorier er væsentligt mindre heterogen end den liberale. De teorier, som kaldes »liberalistiske«, synes karakteriseret ved *ud over* individuelle præferencer *tillige* at lægge vægt på *individue*l *autonomi*. Det anses således for afgørende, at de individuelle præferencer tilfredsstilles ved, at den enkelte har frihed til at træffe afgørelser og foretage selvstændige handlinger. Ved autonomi forstår liberalistisk teori således individuelle rettigheder, som placerer et »beskyttelsesbælte« (Nozick 1974) omkring det enkelte menneske, inden for hvilket det har absolut råderet. Liberalistiske rettigheder er trumf i forhold til andre hensyn.

Det er vigtigt at notere sig, at ikke-liberalistiske liberale teorier – som f.eks. Rawls' – også i betydeligt omfang kan referere til autonomi og individuel frihed. I liberalistisk teori har de rettigheder, som skal sikre autonomien, imidlertid en betydeligt mere vidtrækkende, oftest kategorisk karakter. Tilsvarende er statsmagtens legitime sfære væsentligt snævrere – og i visse tilfælde ikke-eksisterende.

Således udrustet med en sontring mellem individuelle præferencer samt individuelle præferencer og autonomi giver det mening, at en autoritær politisk filosof som Thomas Hobbes (1651) kan betragtes som endda en af grundlæggerne af den liberale tradition (f.eks. af Held (1996)). Hobbes argumenterede for absolut enevælde, fordi det er det eneste holdbare alternativ til alles-krig-mod-alle. Det liberale i Hobbes' teori er, at han – i modsætning til de bl.a. religiøst funderede

argumenter, andre fortalere for absolutisme anvender – byggede hele sit forsvar på, at det er i individets *egen bedste interesse* at underkaste sig den suveræne hersker. Hobbes' filosofi er derimod ikke liberalistisk, idet den ikke inkorporerer, men helt afviser nødvendigheden af autonomi.

John Locke (1690), der udfordrede Hobbes, tilhører derimod den liberalistiske tradition, fordi hans filosofi sætter autonomi i centrum og udmønter den gennem opstilling af individuelle – og endda naturlige – rettigheder.

På samme måde kan det give mening at tale om »liberal socialisme«, hvis det afgørende kriterium for central planlægning er individuelle præferencer, men næppe om »liberalistisk socialisme« (i hvert ikke socialisme i moderne forstand).

Konflikt eller nødvendig forudsætning?

Liberalisme kan altså ses som en delmængde af liberal teori. Autonomi er én måde at realisere individuelle præferencer på. For liberalistiske teoretikere er det afgørende, at *kun* autonomi kan realisere det liberale projekt. Andre liberale ser derimod en modsætning mellem autonomi og realisering af individuelle præferencer.

Det nok mest markante udtryk for den mulige konflikt mellem liberalismens to kerneprincipper er formuleret af Amartya Sen (1970): Umuligheden af en paretiansk liberalist¹. Ifølge paradokset er konflikten fundamental. Pareto-princippet er et minimalt krav til, at individuelle præferencer får lov at slå igennem. Det indebærer, at en samfundsmæssig tilstand ikke må vælges, hvis der eksisterer en alternativ tilstand, som stiller samtlige individer bedre. Sen definerer tilsvarende, hvad han ser som minimale rettigheder. Hvis A har en rettighed, må det indebære, at der eksisterer mindst to samfundsmæssige tilstande, hvor valget mellem dem alene afhænger af A's præferencer – f.eks. en

tilstand X og en tilstand Z, som alene adskiller sig ved, om A har skilning i højre eller venstre side af hovedet². I et system med minimale rettigheder er der to individer, hvis præferencer er afgørende for valget mellem to sociale tilstande. Sen er i stand til at påvise en situation, hvor de to minimale principper ikke kan være opfyldt samtidig.

Beviset kan skitseres på følgende måde. Antag at A har ret til at vælge mellem X og Z, mens B har ret til at vælge mellem Z og Y (Y kunne f.eks. være, at B emigrerer som følge af A's venstreskilning, mens Z indebærer, at B bliver boende). Antag, at A og B har følgende præferenceordninger:

A: ZXY
B: XYZ

Det må da gælde, at »samfundet« ordner Z frem for X (fordi A har ret til at bestemme mellem Z og X), og at det ordner Y over Z (fordi B har ret til at vælge mellem dem). Hvis »samfundet« ordner på en transitiv (konsistent) måde, må det gælde, at Y ordnes højere end X. Det følger af, at Z ordnes over X, og Y over Z. Det giver imidlertid følgende sociale ordning:

»Samfundet«: YZX

Y er den højst prioriterede tilstand, og derfor den der vælges. Men som det ses ovenfor, foretrækker både A og B X frem for Y. »Samfundets« prioritering krænker Pareto-princippet. A har skilningen i venstre side, og B (der måske er As ægtefælle) emigrerer. Begge ville hellere have haft, at A havde skilningen i højre side, og at B blev boende. Ergo er det muligt, at individuelle rettigheder kan stride imod Pareto-princippet. Der er en mulig konflikt mellem den liberale vægt på individuelle præferencer og den liberalistiske vægt på individuelle rettigheder.

Liberalistiske svar på Sens paradoks

Der eksisterer kun enkelte eksplicitte forsøg fra liberalistiske teoretikere på at besvare Sens paradoks – men en hel del implicitte. Der eksisterer også en selvstændig social choice-litteratur om emnet (se f.eks. Pattanaik & Suzumura 1994 for en oversigt). Her vil jeg nøjes at skitsere nogle hovedpunkter i debatten. Det væsentlige i den aktuelle sammenhæng er således, at Sens paradoks kan anvendes til at identificere den centrale brudflade mellem liberalisme og andre liberale teorier.

Nozick (1974) accepterer den mulige konflikt mellem individuelle rettigheder og Pareto-princippet, men anfører, at netop fordi den er så fundamental, så taler det for ikke at renoncere individuelle rettigheder³. For konsekvensen vil da være den vidtrækkende helt at opgive rettigheder – paradokset indebærer et enten-eller. Hertil kunne man føje, at det ikke alene er individuelle rettigheder, der må opgives. Ifølge Arrows generelle mulighedsteorem (1951) kan en social ordning, der opfylder Pareto-princippet og en række øvrige minimale egenskaber (bl.a. transitivitet), kun sikres gennem en diktator. Den, der anvender maksimering af individuel velfærd som argument imod rettigheder, har bundet sig til et ganske ekstremt regime.

Nozick (1974) indeholder imidlertid også en grundlæggende kritik af den måde at betragte individuelle præferencer på, som anvendes i social choice-teori generelt og dele af liberal teori. Her forudsættes det centrale udelukkende at være ordningen af sociale tilstande, »end states«, uden nogen reference til den *procedure*, hvorigennem de er opnået. Nozick finder, at det for hverken individer eller politisk filosofi er en acceptabel tilgang.

Buchanan (1954) har først og fremmest kritiseret den falske analogi, der behandler »samfundet« som en organisk enhed med mulighed for at vælge på samme konsistente måde

som individer. Derfor bør der ikke stilles samme krav til sociale ordninger som dem, der er opfyldt ved rationelle individuelle ordninger. Han sætter specielt spørgsmålstejn ved grundlaget for transitivitet. Sen (1995) har indvendt, at hvor det er for meget at forlange af en social beslutningsmekanisme, at den frembringer en transitiv orden, er det derimod et naturligt krav at stille til en politisk filosofi. Det må være et konsekvent normativt kriterium til at afgøre, hvilke af mulige sociale tilstande der er bedst. Her synes Sen imidlertid at overse, at der for Buchanan's vedkommende er sammenfald mellem beslutningsmekanismen og det normative kriterium. Ifølge Buchanan kan man alene tale om, at én tilstand er bedre end en anden i politisk filosofisk forstand, hvis den rent *faktisk* er blevet valgt i enstemmighed. I så fald behøver heller ikke det normative kriterium at indebære transitivitet. Det er ikke nødvendigt for kriteriet at kunne sondre mellem flere forskellige tilstande, som kunne have været valgt, hvis det faktiske valg i sig selv indebærer en sådan sondring. Det medfører – hvad Buchanan er blevet kritiseret for – et kraftigt bias til fordel for *status quo*, men logikken i hans opfattelse er netop, at *status quo* må have en forrang i kraft af sin blotte eksistens.

Det kan desuden hævdes, at den mulige konflikt mellem rettigheder og individuelle præferencer ikke er så markant hos Buchanan, fordi rettigheder hos ham udelukkende følger af et konstitutionelt valg og er en del af realiseringen af individuelle præferencer. Når de afgørende samfundsmæssige valg træffes i den konstitutionelle fase – i stedet for ved kontinuerlig optimering – er der så at sige ikke en løbende konfliktmulighed.

Selv om det er nærliggende for Buchanan med sit konsekvente kontraktarianske udgangspunkt at argumentere imod transitivitetskriteriet som så afgørende, som forudsat hos bl.a. Sen og Arrow, er spørgsmålet, om ikke den afgørende indvending mod Sen skal

findes i den måde, han definerer minimale rettigheder på. Sens definition af rettigheder indebærer som sagt, at der ved valget mellem to alternative tilstande, som alene adskiller sig ved et forhold, som en person har rettighed over, skal vælges den *umiddelbart* mest foretrukne af de to – *uanset de afledte konsekvenser*, det måtte få for vedkommende. Den mest foretrukne tilstand (f.eks. at As skilning sidder til venstre) skal realiseres, uanset om det som følge af andres adfærd kan få langt alvorligere konsekvenser (f.eks. at B emigrerer) for A end en umiddelbart mindre foretrukket. Det er vanskeligt at se, at der overhovedet findes rettigheder, der defineres på denne måde i liberalistisk politisk filosofi.⁴

En mere hensigtsmæssig og dækkende definition synes at være, at der ved en rettighed eksisterer et *ubetinget prærogativ for rettighedshaveren til at vælge* mellem (mindst) to sociale tilstande. Det indebærer, at rettighedshaveren kan tilsidesætte den umiddelbart mest foretrukne tilstand til fordel for en tilstand, som i sidste ende fører til et mere foretrukket resultat. Særligt i situationer, hvor der er gensidig strategisk afhængighed mellem forskellige individer, kan det være svært overhovedet at tale om præference for én bestemt strategi (se i øvrigt Sugden 1986).

Alle markedstransaktioner og kontrakter baseret på definitiv ejendomsret kan ses som processer, hvor individer handler imod deres helt umiddelbare interesser (opgiver noget de har ret til) under betingelse af, at modparterne gør det samme. En købmand, der sælger en dåse grøntsager, handler umiddelbart imod sin præference (han er alt andet lige bedre stillet ved at beholde ærterne end ved at klare sig uden), men bliver samlet bedre stillet, fordi kunden til gengæld opgiver sin ejendomsretstitel til 9,85 kr. Fra kundens synsvinkel er situationen den samme – blot har de forskellige præferencer for henholdsvis ærterne og pengene.

Det kan således give god mening at give afkald på rettigheder i Sens forstand – netop fordi det kan føre til Paretoforbedringer.

Hvorfor er autonomi nødvendig?

Hvis Paretoforbedringer kræver, at der i givne situationer gives afkald på rettigheder i Sens forstand, under hvilke omstændigheder bør det da ske? Rettigheder i liberalistisk forstand indebærer, at det er individet selv, som træffer afgørelsen. Det er, hvad autonomi betyder. Det betyder også, at beslutningsprocessen i et liberalistisk system er helt decentral. Der foregår ingen central beslutning om, hvornår umiddelbare præferencer kan og bør tilsidesættes. Den endelige sociale tilstand er ikke konstrueret, men fremkommer som en spontan orden (Hayek 1973).

Begrundelsen for, at individuel autonomi er en nødvendig betingelse for at tilfredsstille individuelle præferencer, varierer. Nogle liberalistiske teoretikere (især økonomer fra den såkaldte østrigske skole som f.eks. Ludwig Mises og F.A. Hayek) betoner manglen på ekstern information om individers præferencer og andre data. Dem kender individerne som udgangspunkt kun selv og kan først give dem til kende gennem handling. Andre (især økonomer mod rod i den såkaldte Chicago-skole som f.eks. Milton Friedman og James Buchanan) betoner risikoen for, at individuelle præferencer bliver ignoreret, hvis ikke den enkelte har frihed til at agere. Kun individet selv har et direkte incitament til at tage vare på sine interesser. Der eksisterer endvidere liberalistisk teori, som i kraft af en »tykkere« teori om individet fremfører, at autonom ageren ikke blot er noget, man kan have præference for, men noget mennesker nødvendigvis må have præference for – uanset hvilke goder, de efterstræber (se f.eks. Rasmussen & Den Uyl 1991).

Omfattende eksternaliteter?

Selv om liberalistisk teori kan besvare det oprindelige Sens paradoks og påpege, hvor-

dan autonomi er nødvendig for at sikre realisering af individuelle præferencer, er det givet, at ikke alle potentielle velfærdsforbedringer vil blive gennemført. Ved tilpas store eksternalitetsproblemer vil autonomi ikke være en tilstrækkelig drivkraft (i relation til Sens paradoks, se også Gaertner et al 1992).

Man kan, som Ronald Coase (1988), se dette som udslag af prohibitivt store transaktionsomkostninger, eller, som Harold Demsetz (1967), af utilstrækkeligt definerede ejendomsrettigheder. Ifølge mange liberale teoretikere er forekomsten af eksternalitetsproblemer i sig selv en tilstrækkelig begrundelse for at tilsidesætte individuel autonomi – her synes den vitterligt at stå i vejen for individernes egne interesser. Ifølge Demsetz er dette imidlertid en »Nirvana-tilgang«, hvor en imperfekt orden sammenlignes med en perfekt – uden at det samtidig anvises, hvordan den sidste kan etableres. Derfor er det relevante perspektiv komparativt-institutionelt. Imperfekte rettighedsinstitutioner må sammenlignes med kollektive politiske institutioner, som efter mange liberalistiske teoretikeres opfattelse lider under betydeligt værre imperfektioner.

Det er imidlertid givet, at den vigtigste moderne brudflade mellem den liberalistiske liberale variant og andre varianter selv i et komparativt-institutionelt perspektiv findes præcis i spørgsmålet, om individuelle rettigheder skaber en nødvendig facilitet for at realisere velfærdsforbedringer, eller om der i en markedsøkonomi er store eksternalitetsproblemer, som overskygger konsekvenserne af imperfekt statslig intervention (se også Brøns-Petersen 2001).

Noter

1. Sen kalder det dog for en »Paretian Liberal«, men ifølge vor terminologi bør det være liberalist. Bemærk at Sen selv ikke kan karakteriseres som liberalist, men tilhører en liberal forgrening, som også lægger vægt på »non-utility information« ud over præferencer.
2. Sen bruger selv et siden berømt eksempel med en snørpe og en provokatør med forskellige præferencer for at læse »Lady Chatterly's Lover«. Dette eksempel er her lidt forenklet.
3. Nozick tager den fulde konsekvens af den skepsis over for udelukkende at lægge vægt på Pareto-kriteriet, som var Sens oprindelige pointe.
4. Se dog Rothbards (1982) afvisning af, at retten til selvejerskab kan overføres.

Litteratur

- Arrow, K. (1951). *Social choice and individual values*. New York: John Wiley
- Brøns-Petersen, O. (2001): Eksternaliteter i økonomi og politik. *Økonomi og Politik*.
- Buchanan, J. M. (1954): Social Choice, Democracy and Free Markets. *Journal of Political Economy* 62. – (1975): The Limits of Liberty: Between Anarchy and Leviathan. MACROBUTTON HtmlResAnchor <http://www.econlib.org/library/Buchanan/buchCv7c1.html>
- Coase, R.H. (1988 [1960]): The Problem of Social Cost. I Coase (1988): *The Firm, the Market and the Law*, Chicago: University of Chicago Press
- Cranston, M. (1967): Liberalism. I P. Edwards (ed): *The Encyclopedia of Philosophy*. New York: Macmillan.
- Demsetz, H. (1967): Towards a Theory of Property Rights. *American Economic Review*.
- Gaertner, W., P. Pattanaik & K. Suzumura (1992): Individual Rights Revisited. *Economica* 59.
- Hayek, F. A. (1973): *Law, Legislation and Liberty*. London: Routledge & Kegan Paul
- Held, D. (1996): *Models of Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press
- Hobbes, T. (1985 [1651]): *Leviathan*: London: Penguin Books
- Nozick, R. (1974): *Anarchy, State and Utopia*. Oxford: Basil Blackwell
- Locke, John (1690): *Second Treatise on Government* (MACROBUTTON HtmlResAnchor <http://www.swan.ac.uk/poli/texts/locke/lockcont.htm>)
- Mises, Ludwig von (1949): *Human Action*. New Haven: Yale University Press
- Pattanaik, P.K. & K. Suzumura (1994): Rights, Welfare and Social Choice. *American Economic Review* vol 84.
- Rasmussen, Douglas B. & Douglas J. Den Uyl (1991): *Liberty and Nature*, La Salle: Open Court
- Rothbard, M.N. (1982): *The Ethics of Liberty*, Atlantic Highlands: Humanities Press
- Sen, A. (1970): The Impossibility of a Paretian Liberal, *Journal of Political Economy* vol 78 – (1995): Rationality and Social Choice. *American Economic Review* vol 85
- Sugden, R. (1986): *The Economics of Rights, Cooperation and Welfare*. Oxford: Basil Blackwell